

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИТИНОЮ ПРАВА НА ПСИХІАТРИЧНУ ДОПОМОГУ В УКРАЇНІ

FEATURES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE CHILD'S RIGHT TO PSYCHIATRIC CARE IN UKRAINE

Максимова М.О., викладач кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті на основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел висвітлено основні проблеми адміністративно-правового регулювання, що виникають під час надання психіатричної допомоги дітям та підліткам в Україні. Визначено, що система психіатричної допомоги є малоефективною та в багатьох аспектах має розбіжності з міжнародними та європейськими стандартами. Психічні розлади дітей та підлітків завдають значної шкоди соціально-економічному розвитку України, адже призводять до порушень соціальної, сімейної та трудової адаптації. Реалізація прав і законних інтересів дітей та підлітків, які мають поведінкові розлади, забезпечення інклюзії до суспільства таких дітей є важливими напрямками соціальної політики нашої держави. Належний контроль за дотриманням прав дитини та організована система боротьби з дискримінацією і соціальною нерівністю суттєво вплинуть на зменшення рівня ювенальної злочинності, що призведе до скорочення витрат на правоохоронну діяльність.

У даній статті розглядаються такі організаційно-правові заходи як: забезпечення механізму збереження психіатричної таємниці; створення спеціальних курсів щодо підвищення якості професійно-правової підготовки лікарів, які мають справу з дітьми та підлітками; виконання рекомендацій членів міжнародних організацій стосовно надання психіатричної допомоги; покращення умов перебування неповнолітніх під час застосування примусових заходів медичного характеру.

Встановлено, що адміністративно-правове забезпечення у сфері психіатричної допомоги не обмежується лише розподілом повноважень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо функціонування системи якісної психіатричної допомоги, а й гарантує збереження важливих для соціальної адаптації прав, таких як право на працю, освіту, створення сім'ї, отримання соціальної допомоги психіатричної допомоги. Наголошено на необхідності дослідження порубіжних станів психіки в адміністративному провадженні, що має значення для призначення міри відповідальності і впливає на обсяг правомочностей неповнолітнього.

Запропоновано шляхи удосконалення адміністративно-правового регулювання реалізації дитиною права на психіатричну допомогу в Україні.

Ключові слова: психіатрична допомога, стигматизація, лікарська таємниця, соціальна адаптація, забезпечення прав пацієнтів, адміністративно-правове регулювання.

Based on the analysis of current legislation, available scientific, journalistic and methodological sources, the article highlights the main problems of administrative and legal regulation that arise during the provision of psychiatric care to children and adolescents in Ukraine. It has been identified that the psychiatric care system is inefficient and in many respects differs from international and European standards. Mental disorders of children and adolescents cause significant damage to the socio-economic development of Ukraine, as they lead to violations of social, family and labor adaptation. Realization of the rights and legitimate interests of children and adolescents with behavioral disorders, ensuring the inclusion of such children in society are important areas of social policy of our state. Proper monitoring of children's rights and an organized system to combat discrimination and social inequality will have a significant impact on reducing juvenile delinquency, which will reduce the cost of law enforcement.

This article considers such organizational and legal measures as: providing a mechanism for maintaining psychiatric secrecy; creation of special courses to improve the quality of professional and legal training of doctors dealing with children and adolescents; implementation of recommendations of members of international organizations regarding the provision of psychiatric care; improving the living conditions of minors during the application of coercive measures of a medical nature.

It is established that administrative and legal support in the field of psychiatric care is not limited to the distribution of powers of executive authorities and local governments on the functioning of quality psychiatric care, but also guarantees the preservation of important social adaptation rights such as the right to work, education, family her, receiving social assistance and psychiatric care. Emphasis is placed on the need to study the borderline states of the psyche in administrative proceedings, which is important for the appointment of a measure of responsibility and affects the scope of powers of a minor.

Ways to improve the administrative and legal regulation of the child's right to psychiatric care in Ukraine are proposed.

Key words: psychiatric care, stigmatization, medical secrecy, social adaptation, ensuring patients' rights, administrative and legal regulation.

Постановка проблеми. У сучасних соціально-економічних умовах більшість вітчизняних методичних рекомендацій щодо надання психіатричної допомоги дітям та підліткам потребує узгодження із світовою медичною практикою через втрату актуальності. Процедура надання психіатричної допомоги повинна відповідати кращим світовим стандартам, адже мова йде про здоров'я та якість життя підростаючого покоління. Підвищення статусу України на міжнародній арені ставить на порядок денний питання щодо належного адміністративно-правового забезпечення охорони, захисту та дотримання прав дітей та підлітків під час надання психіатричної допомоги, оскільки це має безпосередній вплив на соціальне становище та адаптацію таких дітей у майбутньому.

Сьогодні в нашій країні склалася ситуація, коли громадяни свідомо уникають психіатричної допомоги, бо суспільство ще досі вважає вітчизняну психіатрію «каральною». Звичайно, що на таке сприйняття системи психіатричної допомоги впливає примусовий харак-

тер надання такої допомоги та внесення інформації про психічний розлад до історії хвороби, що може зменшити обсяг правомочностей та унеможливити доступ до деяких професій. Правильно налагоджена система психіатричної допомоги багато в чому залежить від зовнішньої та внутрішньої політики держави, яка забезпечує умови для функціонування соціального захисту вразливих категорій населення. Використання сучасних методик у психіатрії передбачає добровільність психіатричної допомоги. Тільки за умови, якщо вичерпано всі можливі способи добровільної медичної допомоги повинна надаватися примусова психіатрична допомога.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання вдосконалення адміністративно-правового регулювання права на психіатричну допомогу розглядалося у працях таких вчених як Вислоцька Т.Ю., Клапаций Д.І., Коляденко Н.В., Негодченко О.В., Опольська Н.М., Стулов О.О., Сенюта І.Я. та інші. Водночас у наукових працях цих вчених мова,

в основному, йде про проблеми адміністративно-правового забезпечення надання психіатричної допомоги взагалі, проте особливості реалізації дітьми та підлітками права на психіатричну допомогу залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати стан системи надання психіатричних послуг дітям та підліткам, встановити, які є шляхи удосконалення адміністративно-правового регулювання базових прав пацієнтів в процесі психіатричної допомоги, яка пов'язана із використанням персональних даних пацієнтів. Напрямок діяльності, спрямовані на осучаснення вітчизняних методик надання психіатричної допомоги дітям та підліткам, передбачають низку організаційно-правових заходів.

Виклад основного матеріалу. Психічні захворювання у дитячому та підлітковому віці є тягарем, що сприяє економічним збиткам у суспільстві. Поведінкові розлади у дитячому та підлітковому віці підвищують рівень злочинності, що призводить до збільшення витрат пов'язаних з ювенальною юстицією. Рівень організації охорони психічного здоров'я дітей та підлітків є показником зрілості суспільства. Психіатрична допомога дітям та підліткам є не тільки формою спеціалізованої медичної допомоги, а й важливим напрямком соціальної політики, спрямованим на реалізацію прав та законних інтересів дітей з особливими потребами, їх інклюзію до суспільства.

У сучасному світі кількість осіб, що страждає від психічних розладів постійно збільшується через підвищення темпу життя й частоти стресових ситуацій. В Україні за даними МОЗ діти та підлітки займають 22% серед осіб, що страждають на психічні розлади [1]. Проте, значна кількість психіатричних розладів (депресій, розладів, пов'язаних із харчуванням, посттравматичних стресових розладів) не враховується статистикою, оскільки батьки таких дітей уникають послуг неефективної психіатричної допомоги дітям. Організація психіатричної допомоги є застарілою та недосконалою. Основні ресурси зосереджені в психіатричних відділеннях дитячих лікарень. Амбулаторна допомога слабозвинена та має розбіжності зі світовою медичною практикою. Спеціалізована психіатрична допомога є стигматизованою та орієнтованою на біологічне лікування, такий підхід обмежує доступ до психотерапевтичної допомоги та освітньо-соціальних послуг. Існуючі тенденції призводять до отримання медичної допомоги в приватних медичних структурах, у дитячих неврологів, як наслідок такі звернення не враховуються медичною статистикою як первинно діагностовані розлади психіки.

Психіатричне лікування повинно бути спрямованим на реабілітацію до повноцінного соціального життя, а застарілі методики психіатричного лікування призводять до побічних ефектів і негативно впливають на здоров'я. Доцільним у сучасних умовах буде приділяти увагу фінансуванню реабілітаційних центрів здоров'я, які скоординують діяльність психіатрів для використання найсучасніших методів лікування розладів психіки, наприклад, рекомендовано застосовувати природні компоненти у лікуванні дітей та підлітків.

Права пацієнтів психіатричних закладів розглядаються у наукових дослідженнях як елемент загальних медичних прав або в контексті недієздатності та застосування примусових заходів медичного характеру для осіб, що вчинили кримінальне правопорушення. Сенюта І.Я. стверджує, що це призводить до неможливості повноцінного розкриття проблем адміністративно-правового регулювання у сфері надання психіатричної допомоги дітям та підліткам [2, с. 43]. Особливої уваги заслуговує примусовість надання психіатричної допомоги, яка передбачає існування незалежного дієвого контролю за діяльністю психіатричних закладів, запровадження громадського контролю, підвищення кваліфікації та правової підготовки як лікарів, так і персоналу. Примусова психіатрична

допомога повинна застосовуватися лише у разі відсутності можливості надати таку допомогу у добровільному порядку.

Гарантіями правомірності застосування примусової психіатричної допомоги мають бути колективність рішень лікарів-психіатрів, можливість залучення незалежних психіатрів, перевірка прийнятого рішення як судом, так і органами виконавчої влади. Проте, за словами Стулова О.О., недостатньо лише законодавчого закріплення добровільності психіатричної допомоги, окремої уваги потребує забезпечення механізму збереження лікарської таємниці, створення спеціальних курсів щодо підвищення якості як професійної, так і правової підготовки лікарів, які мають справу з дітьми та підлітками [3, с. 97-98]. Організацію і порядок проходження курсів, контроль щодо перевірки якості знань отриманих на цих курсах покласти на Міністерство охорони здоров'я та його територіальні органи.

В Україні майже не проводиться освітня робота щодо забезпечення та дотримання прав пацієнтів психіатричних закладів, в результаті, це призводить до значної кількості порушень прав пацієнтів, особливо страждають в цьому випадку вразливі категорії населення, серед яких діти та підлітки. Водночас стандартом акредитації психіатричних закладів визначено наявність правової освіти серед лікарів та персоналу. Основними проблемними напрямками, на думку Опольської Н.М., у сфері дитячої та підліткової психіатрії відповідно до Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року є: недосконала система формування та підтримки професійних компетентностей серед фахівців у сфері психічного здоров'я дітей та підлітків, пріоритетність профілактики психіатричної допомоги, відсутність належного доступу до освіти дітей з психічними та інтелектуальними порушеннями, відсутність ефективного адміністрування та моніторингу у сфері психічного здоров'я дітей та підлітків, знижена доступність психіатричної допомоги через недостатнє заохочення приватної діяльності психіатрів та відсутність її фінансування [4, с. 191-193]. Особливий порядок надання психіатричної допомоги обов'язково передбачає включення інформації про психічний розлад до історії хвороби. Батьки дітей, які мають психіатричні розлади побоюються, що така інформація в майбутньому стане перешкодою для отримання роботи, спеціальних прав або зашкодить репутації.

В законодавстві України закріплено принцип презумпції психічного здоров'я, відповідно до якого, кожна особа вважається такою, що не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на законних підставах. Цей принцип спирається на первинну цінність людської особистості, що дозволяє переводити мову психіатричної діагностики в конкретні, узгоджувані із законом дії.

На території України діє близько 55 інтернатів психіатричного спрямування, в яких в цілому перебувають діти-сироти з дитячих будинків. За статистичними даними, в інтернатах такого типу утримується понад 7000 дітей різного віку і виходить кожний 12-й сирота вважається психічно хворим, що ставить під сумнів наявність психіатричних захворювань в деяких дітей. Такий підхід призведе до значного звуження кола правомочностей у цих дітей у майбутньому, а також до обмеження чи позбавлення дієздатності. Особа з обмеженою дієздатністю позбавлена права самостійно звернутися за безоплатною правовою допомогою і захищати в суді свої інтереси. А звернення до Європейського суду з прав людини унеможливується, оскільки не вичерпано засоби захисту національної системи і виникає замкнене коло. У цьому аспекті національне законодавство потребує приведення у відповідність з міжнародним.

Поняття психіатричної таємниці досі не має належної науково-теоретичної розробки. Вислоцька Т.Ю. вважає, що застосування лікарської таємниці є недостатнім

для забезпечення прав пацієнтів психіатричного закладу [5, с.275]. Адже при такому підході приховуються лише персональні дані пацієнта, але інформація про хворобу, місце перебування пацієнта, строки лікування залишається у відкритому доступі. Психіатрична таємниця має певні особливості та на відміну від лікарської таємниці характеризується повною конфіденційністю між пацієнтом та лікарем-психіатром і працівниками психіатричного закладу, що унеможливує здобуття такої інформації, крім випадку наявності психічного розладу, який забороняє займатися певними видами діяльності. У випадку, коли мова йде про дітей та підлітків, інформація, що є психіатричною таємницею повідомляється батькам або законним представникам, тому вони теж будуть суб'єктами зобов'язаними зберігати таємницю. Розголошення психіатричної таємниці призведе до стигматизації, ускладнення комунікації з людьми у майбутньому і може завадити реалізації природних прав.

Гострою проблемою, на думку учасників асоціації психіатрів України, є ізоляваність пацієнтів від родин, недостатнє технічне забезпечення інтернетом та засобами зв'язку, що заважає належній соціальній адаптації після виписки із закладу. В Україні на сьогодні ще досі немає закладів у системі охорони здоров'я для застосування примусових заходів медичного характеру до неповнолітніх тому, в цьому випадку, вони перебувають в умовах з суворим наглядом разом із дорослими або в умовах звичайного нагляду.

За словами Уповноваженої Президента з прав дитини та дитячої реабілітації Герасимчук Д.М., за цих умов такі діти сприяють девіантній поведінці серед пацієнтів, які не перебувають у конфлікті з законом, або ці діти регулярно стають об'єктами принижень і фізичних знущань [6]. Це створює небезпеку для життя і здоров'я пацієнтів під час перебування в таких умовах. На думку Коляденко Н.В., така практика суперечить основним завданням адміністративно-правового забезпечення прав дітей та підлітків із психічними захворюваннями завданням адміністративно-правового забезпечення прав дітей та підлітків [7, с. 25]. До основних завдань адміністративно-правового забезпечення прав дітей та підлітків входить: гарантування якості лікування та реабілітації правовими методами та засобами, пріоритетність профілактики психіатричної допомоги, усвідомленість мети такої допомоги. Адміністративно-правове регулювання забезпечення прав дітей та підлітків повинно сприяти попередженню вчиненню правопорушень через заохочення до пропорційної поведінки, роз'яснення норм правової поведінки та способів її дотримання.

Крім цього, адміністративно-правове забезпечення реалізації дитиною права на психіатричну допомогу повинно стосуватися більш чітко визначення відповідності між видом кримінального правопорушення, його покаранням та видом примусових заходів медичного характеру, а також ефективністю лікування пацієнта незалежно від

вчинення правопорушення. Це можливо зробити завдяки зміні критеріїв вибору виду примусових заходів у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві, разом із деталізацією на підзаконному рівні порядку лікування й взаємодії між правоохоронними органами й психіатричними закладами [8, с. 78].

Мінімальні стандартні правила («Пекінські правила») ООН наголошують на тому, що національна система правосуддя повинна спрямовуватися на пріоритетність благополуччя неповнолітнього і при обранні будь-яких заходів впливу треба враховувати їх співмірність з особистістю правопорушника і обставинами правопорушення. Рішення компетентного органу щодо протиправної поведінки дитини повинно відповідати інтересам дитини, враховувати її вік та соціальне оточення. Під час розгляду будь-яких правопорушень вчинених неповнолітніми необхідно враховувати стан здоров'я, рівень розвитку та інші соціально-психологічні риси особи. При вирішенні питання щодо притягнення неповнолітньої особи до відповідальності в адміністративному провадженні використовуються такі взаємовиключні категорії як «осудність» та «неосудність», а порубіжні стани психіки дитини залишаються поза увагою, на відміну від кримінального провадження. Значний відсоток дітей та підлітків має проблеми з розумовими здібностями та психологічним дорослішанням через певні екологічні, генетичні та соціальні фактори, що може негативно впливати на усвідомлення протиправності вчинків, хоча за сукупність медичних критеріїв, неповнолітнього можна визнати осудним. Веселов М.Ю. вважає, що в адміністративному провадженні доречно перебачити можливість проведення ще і психологічної експертизи як у кримінальному провадженні [9, с. 136].

Висновок. Таким чином, механізм адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на психіатричну допомогу ще потребує наукового обґрунтування. Адміністративно-правове забезпечення у сфері психіатричної допомоги не обмежується лише розподілом повноважень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо функціонування системи якісної психіатричної допомоги, а й гарантує збереження важливих для соціальної адаптації прав, таких як право на працю, освіту, створення сім'ї, отримання соціальної допомоги психіатричної допомоги. Дитяча психіатрія повинна сприяти адаптації дитини у соціумі та мінімізації негативних наслідків у вигляді обмеження природних прав у майбутньому. Окремої уваги потребує дослідження порубіжних станів психіки в адміністративному провадженні, оскільки має значення для призначення міри відповідальності і впливає на обсяг правомочностей неповнолітнього. Україною зроблені лише перші кроки щодо відповідності дитячої психіатричної допомоги міжнародним стандартам. Багато правових аспектів у галузі дитячої психіатрії потребують подальшого наукового обґрунтування і детального дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна служба статистики України. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2017 році. URL: <https://cutt.ly/Gg81N9g>. Дата звернення: (12.11.2021)
2. Сенюта І.Я., Клапятий Д.И. Психіатрична допомога: механізм забезпечення прав пацієнтів та їх законних представників в Україні. *Медицина і право*. 2017. Вип. 2. С. 43.
3. Стулов О.О. Проблеми забезпечення законності при наданні психіатричної допомоги. *Держава та регіони*. 2013. Вип. 3. С. 97-98.
4. Опольська Н.М. Механізм забезпечення прав і свобод людини у динамічному вимірі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. Вип. 4. С. 191–193.
5. Вислоцька Т.Ю. Кримінально-правова охорона таємниці в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2017. 275 с.
6. Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 05.06.2012 р. № 407 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1083-12#Text>
7. Коляденко Н.В. Обґрунтування та розробка системи медико-соціальної реабілітації дітей із порушенням психічного здоров'я. *Соціальна медицина*. 2016. Вип. 5. С. 25–26.
8. Гвоздик С.П. Теоретичні проблеми адміністративно-правового регулювання забезпечення прав пацієнта психіатричного закладу та шляхи їх вирішення. *Соціальне право*. 2020. № 2. С. 76–84.
9. Веселов, М. Ю., Дубіна О. М. Правові засади проведення судово-психіатричної (психологічної) експертизи в адміністративно-деліктному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. (2021). № 3(95). С. 130–140.